

Kultúrtörténet és historiográfiai hagyományok

Keszeg Anna interjúja Roger Chartier-vel

Roger Chartier a kortárs francia kultúrtörténet nemzetközileg is elismert központi személyisége. Történeti tevékenységének egy rövid Sorbonne-os periódusa után, 1976-tól, harmincegy éves korától, a nemzetközi orientációjáról híres társadalomtudományi intézet és kutatóközpont, az École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS) ad teret. 2005 őszén nevezték ki a Collège de France előadójává. Tudományos munkássága így nem csupán a francia, de a nemzetközi, elsősorban az angolszász és spanyol történetírás kontextusába is illeszkedett. Chartier tudományos portréját az általa vállalt szerepkörök sokféleségével lehet leginkább vázolni. Az EHESS előadója és kutatásszervezője, a Centre de Recherches Historiques (Történeti Kutatások Központja) alapító tagja, de nagy kiadói vállalkozások irányítójaként, népszerűsítő történelmi rádióműsor vezetőjeként, közéleti értelmiségiként is elismert. Chartier meggyőződése, hogy a történetírás a mai társadalmakban is igényt tarthat a nagyközönség érdeklődésére, sőt, fontos szerepet játszhat, és ezért a média minden ágát fel kell használni a diszciplína friss eredményeinek bemutatására. Ennek jegyében vállalta a *France Culture* rádióadón a *Les Lundis de l'Histoire [Történelem hétfőnként]* című műsor vezetését, ezért közöl rendszeresen szakkönyv-recenziókat a *Le Monde* hasábjain.¹ Munkássága is azt bizonyítja, hogy Chartier a francia történész-társadalom egyik legnaprakészebb és a saját kutatásterületén kívül is tájékozódó, meghatározó szereplője. Chartier már pályája kezdetén részt vállalt átfogó tematikus történeti kutatásokban (*Histoire de la France rurale [A rurális Franciaország története]*, *Histoire de la France urbaine [A városi Franciaország története]*), az *Histoire de la vie privée (A magánélet története)* harmadik kötetét pedig már ő szerkesztette. Emellett a francia könyvkiadás történetét négy kötetben feldolgozó, 1989 és 1991 között megjelent munkának,² illetve a magyarul is olvasható, Guglielmo Cavallóval közösen kiadott európai olvasástörténetnek is szerkesztője volt.³ Kultúrtörténeti tanulmányai mellett történelemelméleti igényű munkái is jelen-

¹ Recenzióit a Presses Universitaires de Bordeaux Etudes culturelles sorozata *Le Jeu de la règle* címmel adta ki 2000-ben.

² *Histoire de l'édition française I–IV*. Fayard, 1989–1991.

³ Chartier, Roger – Cavallo, Guglielmo: *Histoire de la lecture dans le monde occidental*. Seuil, 1997.

tősek.⁴ Ezek egyik visszatérő témája a történetírás, a szociológia, az antropológia, a művészettörténet és az irodalomkritika közötti dialógus szükségessége. E társtudományok között érvelése szerint az teremt elsősorban kapcsolatot, hogy mindegyik a kulturális alkotások társadalmi szabályrendszerekbe való integrációját kutatja. Chartier e szabályrendszerek elsajátítására, feszültségi pontjaira, felhasználási módjára, és a társadalmi szereplők e szabályrendszerek által megengedett játékkerére kíváncsi akkor, amikor a kulturális javak materialitásának társadalmiságára kérdez rá. A nemzetközi történetírásban elsősorban Chartier nevéhez kapcsolják a „francia módra” művelt kultúrtörténetnek (*histoire culturelle*) azt az irányzatát, amely mára a francia történetírói gondolkodás egyik uralkodó paradigmájává vált. A történésszel 2005 májusában készült beszélgetés azért is tanulságos, mert abban a pillanatban beszél erről a történetírói megközelítésről, amikor annak népszerűsége lassan már eredeti célkitűzéseinek és sajátos vonásainak háttérbe szorulásával fenyeget.

ROGER CHARTIER MUNKÁI

MAGYAR FORDÍTÁSOK

A kódextől a képernyőig: az írott szó röppályája. *BUKSZ* 1994. 305–311.

Roger Chartier – Guglielmo Cavallo (szerk.): *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Balassi Kiadó, Budapest, 2000.

A könyv metamorfózisai. *Könyvtári Figyelő* 2001. 4. 678–689. (Ford. Ádám Anikó)

Ahol a part szakad: Történelem, nyelv, gyakorlat: négy kérdés Hayden White-hoz. *Műhely* 2003. 4. 46–51. (Ford. Tóta Péter Benedek)

FRANCIA, ILLETVE ANGOL NYELVŰ ÖNÁLLÓ ÉS SZERKESZTETT KÖTETEK

Figures de la gueuserie. Textes présentés par Roger Chartier. Montalba, Paris, 1982.

Lectures et lecteurs dans la France de l'Ancien Régime. Seuil, Paris, 1987.

Les origines culturelles de la Révolution française. Seuil, Paris, 1990.

L'Ordre des livres: lecteurs, auteurs, bibliothèques en Europe entre XVIe et XVIIIe siècle. Alinea, Aix-en-Provence, 1992.

Culture écrite et société: l'ordre des livres: XVIe-XVIIIe siècle. Albin Michel, Paris, 1996.

Au bord de la falaise: l'histoire entre certitudes et inquiétude. Albin Michel, Paris, 1998.

Publishing Drama in Early Modern Europe. The British Library, London, 1999.

Le jeu de la règle. Presses Universitaires de Bordeaux, Paris, 2000.

Inscrire et effacer: culture écrite et littérature (XI–XVIIIe siècle). Gallimard–Seuil, Hautes Etudes, Paris, 2005.

⁴ 1974-ben Chartier a Pierre Nora és Jacques le Goff szerkesztette *Faire de l'Histoire* kötet egyik legfiatalabb szerzője, 1978-ban pedig már egyik szerkesztője a *Nouvelle Histoire* címet viselő enciklopédiának, mely az akkori legújabb történelmi irányzatok és problémakörök áttekintésére vállalkozik.

- Delumeau, Jean – Chartier, Roger – Fontenay, Michel: *La Mort des pays de Cocagne: comportements collectifs de la Renaissance à l'âge classique*. Publications de la Sorbonne, Paris, 1976.
- Ariès, Philippe – Bois, Guy – le Goff, Jacques – Chartier, Roger – Revel, Jacques: *La Nouvelle histoire*. Retz – CEPL, Paris, 1978.
- Duby, Georges – Chartier, Roger et alii: *La ville classique: de la Renaissance aux révolutions*. Seuil, Paris, 1981.
- Chartier, Roger – Richet, Denis: *Représentation et vouloir politiques: autour des États généraux de 1614*. Ed. de l'EHESS, Paris, 1982.
- Ariès, Philippe – Duby, Georges – Chartier, Roger: *Histoire de la vie privée*. Seuil, coll. L'Univ. historique, Paris, 1986.
- Julia, Dominique – Chartier, Roger: *Les Universités européennes du XVIe au XVIIIe siècles I. L'éducation en France du XVIe au XVIIIe siècles II.*, Ed. de l'EHESS, Paris, 1986.
- Chartier, Roger et alii: *La Sensibilité dans l'histoire*. G. Monfort, Paris, 1987.
- Chartier, Roger et alii: *Les Usages de l'imprimé*. Fayard, Paris, 1987.
- Chartier, Roger – Martin, Henri-Jean: *Histoire de l'édition française I–IV. Le livre conquérant: du Moyen Age au milieu du XVIIe siècle. Le livre triomphant. Le temps des éditeurs du Romantisme à la Belle Epoque. Le livre concurrencé 1900–1956*. Cercle de la librairie, Promodis, Fayard, 1989–1991.
- Boureau, Alain – Chartier, Roger – Dauphine, Cécile: *La correspondance: les usages de la lettre au XIXe siècle*. Fayard, Paris, 1991.
- Chartier, Roger – Paire, Alain: *Pratiques de la lecture: colloque tenu au couvent royal de Saint-Martin*. Payot, Paris, 1993. [1985]
- Chartier, Roger (sous la dir. de): *Histoires de la lecture: un bilan des recherches: actes du colloque des 29 et 30 janvier. Paris, 1993*. IMEC–MSH, Paris, 1995.
- Chartier, Roger – Corsi, Pietro: *Sciences et langues en Europe: actes du colloque organisé par le Centre A. Koyré*. EHESS – CNRS – MNHN, Paris, 1996.
- Chartier, Roger – Lüsebrink, Hans-Jürgen: *Colportage et lecture populaire: imprimés de large circulation en Europe, XVIe–XIXe siècles: actes du colloque des 21–24 avril 1991*. IMEC Ed, Ed. de MSH, Paris, 1996.
- Cavallo, Guglielmo – Chartier, Roger: *Histoire de la lecture dans le monde Occidental*. Seuil, Paris, 1997.

* * *

□ Az 1989-ben megjelent, A világ mint reprezentáció⁵ című tanulmányával az Annales azon próbálkozását támogatta, hogy kritikai fordulatot honosítson meg a francia történetírásban. Az itt javasolt megközelítésmód az akkor pályájuk elején álló francia történészek egész generációjának gondolkodását határozta meg. Miben változott mára a helyzet? Hogyan látja Ön a kultúrtörténet helyét a francia és nemzetközi történetírásban? Miként jellemezné tanulmánya sorsát a megjelenése óta eltelt tizenöt évben?

⁵ Chartier, Roger: Le monde comme représentation. *Annales ESC* novembre–décembre, 1989. n°6. 1505–1520.

Az az érzésem, hogy manapság a kultúrtörténet jelentős, néha domináns helyet foglal el a különböző történetírásokban, némi ellentmondásossággal nyilván, hiszen azt tapasztalhattuk, különösen Franciaországban, hogy a klasszikus politikátörténet bizonyos formái kultúrtörténetnek kiáltották ki magukat anélkül, hogy az általam annak nevezett irányzat kategóriáival, fogalmaival, megközelítésmódjaival dolgoztak volna. Miközben tehát a kultúrtörténet fogalma szinte mindenütt jelen van, értelmezései és meghatározásai nagyon eltérőek lehetnek, és nem mindig egyeznek azzal, amiről az említett tanulmányban beszéltem, ahol egyébként én csupán annyit tettem, hogy pontosan megfogalmaztam a történet-szek egy csoportjának véleményét. Ami lényegesebb volt e tanulmányban, hogy felvetette a kultúrtörténet tárgya két lehetséges meghatározásának problematikáját, amelyek szükségszerűen a kultúra két eltérő definíciójára vezetnek vissza. Vajon a kultúra esetében önálló, és a többitől elkülönülő mezőről, területről, társadalmi gyakorlatról és teljesítményekről beszélhetünk-e, mint ahogy az egyik értelmezésben megjelenik? Ha elfogadjuk a kultúra területének ezt a megkülönböztetését, a szimbolikus és a kulturális teljesítmények területe, illetve a társadalmi közeg, a politikai, vallásos és hétköznapi diskurzus közötti kapcsolatok jelentik a központi problematikát. Vagy a másik értelmezés szerint, igazodva az *Annales*-ban a hatvanas évektől jelentkező tendenciához, inkább antropológiai értelemben fogjuk-e fel a kultúrát, olyan eljárás módok együtteseként, amelyek révén jelentést nyernek a gesztusok, viselkedésmódok, társadalmi gyakorlatok? Innen ered két eltérő, de egymásnak nem szükségszerűen ellentmondó (sőt, szerintem összekapcsolandó) gondolkodásmód: az első esetben az elemzés szempontjából arra van lehetőség, hogy a szimbolikus javakról és teljesítményekről, ezek feltételeiről egy olyan kulturális térben adjunk számot, amely különbözik a társadalmi, politikai mezőtől. Vagy pedig, mint a második, antropológiai megközelítésben, a hangsúly inkább azokon a folyamatokon van, amelyek során minden kapcsolat, gyakorlat és gondolat értelmet nyer, és amelyek által az emberek, a társadalmak és a közösségek jelentéssel ruházzák fel az általuk belakott világot.

Miközben ezt a kettősséget mindig is jelenvalóként érzékeltem, én mégis inkább az első irányban munkálkodtam. Azt igyekeztem megérteni, hogyan adhatunk számot a kulturális produktumokról, lehetséges összetettségekről. Ebből a nézőpontból, a '89-es felvetéshez képest, mely főként a reprezentáció, illetve egyfajta gyakorlat (még ha ez a terminus nem is jelenik meg mindig) fogalmára fókuszált, ez a fajta gondolkodásmód ma erőteljesen jelen van, és személy szerint nem csak hozzám köthető. Természetesen egy egész szellemi örökséget jelenít meg, amely magába foglalja a durkheimi szociológia kollektív reprezentáció-fogalmát, és Louis Marin munkásságát is, aki a társadalmi állást, vagy egy politikai hatalmat megjelenítő reprezentáció kérdésével foglalkozott. Sőt, ebben az örökségben megjelenik már az a gondolat is, amely a reprezentációt mint a hatalom átruházásának, illetve képviselési úton való megjelenítésének fogja fel. Vagyis, magában foglalhat egy olyan politikátörténeti hagyományt is, amely különbözik a beszélgetés elején polemikusan említett irányzattól, és amely

a politikum megnyilvánulásainak szimbolikus formáit elemzi. Úgy látom, számos kultúrtörténeti munkában, akár használják a reprezentáció fogalmát, akár nem, külön figyelmet fordítanak a kollektív reprezentációra, a reprezentáció mint valamely identitás megjelenítőjére vagy kivetítőjére, de a reprezentáció kapcsán figyelnek a reprezentáns, vagyis a megjelenítő problémájára is. Véleményem szerint olyan megközelítési módról van szó tehát, amely ma valóban számos történetírásban jelen van.

□ *Angolszász és spanyol orientációjú munkái a történetírás nemzetközivé válásának erőteljes tendenciáját bizonyítják. Mi az Annales jelenlegi szerepe ebben a folyamatban? Hogyan látja Ön az Annales és a haladó francia történészek helyét a nemzetközi kortárs történetírás diskurzusában?*

Nem szeretném kiábrándítani, de nem hiszem, hogy ma még létezne *Annales-iskola*. Azt gondolom ugyanis, hogy ezt a fogalmat is az *Annales*-hoz kapcsolódó munkák egyik nagy tanulsága szerint kell értelmeznünk: a kategóriák, fogalmak, elnevezések történeti változékonysága alapján. Nyilván értelmezhetjük úgy, hogy ezen elnevezésnek is van története, mely egy 1929-ben kialakult történészi csoportosulás létrejöttétől tartana napjainkig, azonban az ún. *Annales-iskola* egysége, koherenciája, esetleges azonosítása attól a történeti kontextustól függ, melyben elhelyezzük. Innen nézve a harmincas évek, amikor Febvre és Bloch a történetírás más formái, különösen a Sorbonne-ban testet öltő politika- és szellemtörténet ellen kérnek szót, teljesen különböző történeti kontextust képeznek, mint a hatvanas évek vagy a 21. század. Ma ugyanis ennek a harcnak kevés értelme lenne, hiszen az *Annales* számos, egymásra épülő eredményét osztja a gazdaságtörténet, a társadalomtörténet vagy a kultúrtörténet és azon történészek csoportja, akik ezekkel azonosulnak, már messze túllép annak a közösségnek a határain, amely az *Annales*-lal lenne azonosítható, akár úgy határozzuk meg ez utóbbit, mint a lapban publikáló, akár úgy, mint a lap kiadását biztosító intézményhez tartozó történészek közösségét.

Kétkedem tehát abban, hogy az *Annales-iskola* transzhistorikusan létezne és ezzel kérdése másik aspektusához kapcsolodom. Éppen amiatt kétkedem, mert mind az *Annales*-ban közlő, mind az EHESS-hez, az *Annales*-t kiadó intézményhez tartozó történészek történetírói gyakorlatai nagyon sokfélék, ellentétesek, néha egymással is vitakoznak. Azok az irányvonalak, amelyek mentén a történeti megismerés modelljei fejlődtek, ma már egyetlen régi történetírói hagyománnyal sem azonosíthatóak. Hasonló diagnózist állíthatnánk fel az egykor a *Past and Present*-tel azonosuló marxista angol történészek csoportjáról, vagy azon olasz eszmetörténészekről, akik Franco Venturi örökösiként határozták meg magukat. Az a tény, hogy ezen hagyományokból nagyon eltérő historiográfiai megközelítések alakultak ki az azonos intézményes hovatartozás és az alapító atyára (Bloch, Febvre, Venturi, az angol marxisták) való közös hivatkozás ellenére – és ez legkevésbé sem kritikus észrevétel –, magyarázat arra is, miért dolgoznak együtt a történészek inkább olyanokkal, akikkel azonos elveket osztanak, bár más hagyományokból és más nemzeti kontextusokból érkeznek.

Saját tapasztalatom pedig az, hogy többet dolgozom spanyol, amerikai, angol történészekkel, mint az EHESS-ről való kollegákkal. Az a benyomásom, hogy a nagy nemzeti és módszertani hagyományok fragmentációjának következménye a nemzetközi historiográfia ezen hagyományok egészét is felosztó vonalak szerinti átrendeződése. E határvonalak már nem a nemzeti hagyományok között húzódnak, hanem a módszertani és episztemológiai tradíciók között. Például arról beszélve, milyen keretek között kell értelmeznünk a szimbolikus teljesítményeket és különösen az írásos alkotásokat, számolnunk kell az ide vonatkozó angol és amerikai szakirodalmi hagyománnyal, az írásmódok történetének olasz és spanyol változatával, illetve a francia módra művelt kultúraszociológiával. Úgy érzem tehát, hogy ilyen világgal állunk szemben, ám ez nem jelenti azt, hogy minden nemzetközivé vált és globalizálódott. Meghökkenő számomra, mennyire mindent elsöprő az egynyelvűség, amely dominálja a történészek munkáinak könyvészetét, lábjegyzeteit, főként az Egyesült Államokban, de nem csak ott. Konklúzióként tehát, a megközelítések, illetve a kutatási tárgy meghatározásának hasonlósága, az elemzési technikák alkalmazásának, a megértési módok használatának azonos gyakorlata széttördelte azokat a historiográfiai tradíciókat, amelyek a harmincas és a hatvanas évek között alakultak ki.

□ *Térjünk vissza kissé a Hayden White-tal 1993–1995 között folytatott vitájára.⁶ Hogyan értelmezné Ön újra ezt a vitát egy évtized távlatából? Mi volt a tétje, funkciói és következményei?*

Itt is olyan vitáról van szó, amely túlmutat a két résztvevő személyén, még akkor is, ha Hayden White jelenítette meg a legradikálisabbat az elfogadható, sőt szükségszerű elméleti megállapítást, amelynek kiindulópontja, miszerint a történelem a fikció retorikai alakzatai és narratív modelljei szerint íródik. Ebből a feltételezésből azonban White olyan következtetést vont le, amely már nem az írás poétikájának, hanem a tudás episztemológiájának rendjébe tartozik: az egyedi tény megállapításán kívül, amely vagy ellenőrizhető vagy nem, az események bármilyen elbeszéléssé formálása episztemológiai és ismeretelméleti szempontból egyenértékű. Ebből következően pedig a történeti elbeszélések közötti lehetséges különbségek nem a kutatási tárgyhoz való viszony, a megfelelő megközelítési mód episztemológiai eltéréseiből következnek, hanem annak a képességnek a különbségeiből, ahogy az elbeszélő kisebb vagy nagyobb ábrázolóerővel, érzékenységgel használja a különböző narratív modelleket, retorikai alakzatokat. Episztemológiai szempontból ez tehát egy radikális álláspont. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ezzel kevés, vagy éppen egyetlen francia történész sem azonosult, és ez az álláspont a történeti elemzés francia gyakorlatában sem jelentkezett. Miért nem volt ennek visszhangja? Mert Paul Veyne Hayden White kötetével egyidejű,

⁶ Cf. *Figures rhétoriques et représentations historiques. Quatre questions à Hayden White. Storia della Storiografia* 1993. 24. 133–142. A Rejoinder. A Response to Professor Chartier's Four Questions. *Storia della Storiografia* vol. 27. 1995. 63–70. Lásd erről magyarul: Chartier, Roger: Ahol a part szakad: Történelem, nyelv, gyakorlat: négy kérdés Hayden White-hoz. *Műhely* 2003. 4. 46–51.

de attól függetlenül íródott könyvét leszámítva,⁷ egyetlen azonos perspektívából, tudniillik a történelem írásmódjából vizsgálódó francia történész, példának okáért Michel de Certeau vagy bármely filozófus, aki előtérbe helyezte a történeti és szépirodalmi elbeszélés rokonságának kérdését, így Paul Ricœur sem jutott el ugyanerre az episztemológiai következtetésre. De Certeau-nál megtalálható az a gondolat, hogy a történeti kijelentések tudományosak lehetnek, Ricœur szerint pedig az igazság-intenció uralja a történeti gyakorlatot. Így tehát a narratív és retorikai módozatok elemzésében léteznek azonos eljárások, ami azonban az episztemológiai következményeket illeti, a különbségek igencsak radikálisak. Ezért úgy érzem, hogy – a végtelen esetektől eltekintve –, egyetlen történész sem vállalkozhat kutatásra és történetírássra másként, mint ahogy az általa felépített történeti tárgy reprezentációjának módját elgondolja, vagy ahogy a konstruált tárgy elhelyezkedéséről vélekedik. De Certeau-nál egy másik fontos tényező is jelen van, az tudniillik, hogy bár a történeti diskurzus érvényességi szabályai maguk is történetiek, mégis léteznek; a történelem írása nem valamely különleges egyediség megjelenítése, és nem is tisztán csak irodalmi gyakorlat, hanem adott pillanatban egy szociológiailag meghatározott és intézményesült közösség által közösen osztott kódokat, konvenciókat, illetve az általuk elfogadott bizonyításmódokat használó műveletet jelent. A vitából episztemológiai szempontból tehát az a probléma lényeges, ami a diskurzus és annak tárgya közötti megfelelés minőségéből adódik. A kettő közötti megfelelés kritériuma a történetírásban, ahogy minden társadalomtudományban, nem engedi meg, hogy bármiféle diskurzust elfogadhatónak tartsunk, miközben el kell fogadnunk az interpretációk pluralitásának gondolatát is. És ez a kérdés van ott Carlo Ginzburg gondolkodásának középpontjában is, ezért helyezi fokozottan a hangsúlyt a megismerés dimenziójára, amikor elutasítja a szkepticizmus minden formáját, a szkeptikus „háborús gépezetet” (hogy az ő megfogalmazását használjuk). A kérdés azonban nyitva marad.

A vitának két eredménye volt: az első (és ebben Hayden White-nak, Ricœurnek, De Certeau-nak és Ginzburgnak igazuk van), hogy a történeti elemzés minden formájában világosan azonosítani kell a történeti diskurzust felépítő retorikai és narratív modelleket. Ezek a történetírásban jórészt azonosak a kortárs szépirodalmi elbeszélésekben alkalmazott eljárásokkal, igen gyakran közvetlenül onnan veszik át őket. A második eredmény egy kérdés, amely nyitva marad: melyek a tudományosság igényével szót kérő történeti elbeszélés érvényességének vagy érvénytelenségének kritériumai akkor, ha túllépünk az egyedi tény felismerésének (létezett-e Napóleon vagy nem?) terepén, vagyis melyek azok a kritériumok, amelyek alapján megítélhető egy történeti interpretáció konstrukciójának érvényessége. És ebben mutatkozik meg a White és Ginzburg közötti különbség: míg White számára kizárólag csak a retorika létezik, Ginzburgnál, aki Arisztotelészt követi, a bizonyíték is a retorika része. Úgy vélem ez a kérdés talán örökre

⁷ Paul Veyne: *Comment on écrit l'histoire*. Points-Histoire, Paris, 1971.

nyitva marad. Talán nincs is megoldás rá. Az marad tehát, hogy felismerjük, melyek azok a meghatározottságok, amelyek adott pillanatban és adott társadalomban a történetírásra nehezdednek – Hérodotosz nem Braudel –, és másrészt, hogy nyitottan és az „egzakt” tudományokkal, valamint az episztemológiával való állandó dialógusban folyamatosan tartsuk nyitva a bizonyítás lehetőségeinek és az állítások érvényességi feltételeinek kérdését. Hiszen ezekre támaszkodva ítélni lehet meg, hogy a történeti állítások mennyiben felelnek meg tárgyuknak, vagy ahogyan de Certeau fogalmazott, mennyire tekinthetők tudományosnak.

□ *Az Ön gondolkodása meglepően reaktív. Az 1970-es évektől kezdve arra vállalkozott, hogy a vezető elméleti áramlatok nagy hipotéziseit integrálja. Bourdieu szociológiájára,⁸ Donald McKenzie szövegszociológiájára,⁹ Louis Marin reprezentációelméletére gondolok itt. Beszélhetnénk-e generációja nagy értelmiségijeivel való viszonyáról? Milyen neveket említene kollegái, munkatársai közül?*

Azt hiszem, hogy az olvasás az egyik legfontosabb intellektuális gyakorlat, s a tanulás vágya minden munka fő irányvonala. Először is, nagyon szeretem azokat az életműveket, melyek hasonlóan építkeznek, ezért, bár Ricœurétől nagyon eltérő filozófiai álláspont az enyém – ha szabad ezt mondanom –, csodálom a szintén az olvasásra alapozott munkásságát. Azoktól eltérően, akik úgy gondolják, mindent a semmiből és egymagukban tudnak felfedezni és általában semmire sem jutnak, én azt hiszem, hogy legfontosabb feladatomban az általam olvasott művek új életre keltése, megbecsülése és mobilizálása a közgondolkodás számára. Ezt igyekeztem tenni az ön által említett, igen eltérő regiszterbe tartozó munkásságok kapcsán is, s hozzátehetnénk még Elías¹⁰ és De Certeau nevét. Van még egy második, a személyes szomorúságon túlmutató, nosztalgikus vonatkozása is a dolognak: az összes említett szerző, Bourdieu, McKenzie, Louis Marin és én hozzátettem még Eliást és de Certeau-t, halott. Az az érzésünk, mintha egy temetőben élnénk, s innen származik a másik kérdés: mit teszünk a halottakkal? Ugyanez a kérdés jelentkezett Foucault halálának évfordulóján, akinek a munkásságával két-három esszében is foglalkoztam. Újra meg kell-e magyaráznunk a művet a maga lényegi fogalmi vértetével együtt, ami az ismétlés látszatát kelti, de hasznos lehet a fiatal kutatóknak, akik természetesen nem ismerték és nem olvasták azt a maga idejében? Azon iparkodjunk-e, hogy adott elemzési eljárásainkban a Foucault-propagálta fogalmakat mozgósítsuk, vagy ellenkezőleg, vállalkozzunk az egyedi értelmezésre, ahol sok esetben az eredeti művet szinte már fel sem ismerhetjük

⁸ La lecture: une pratique culturelle. Débat entre Pierre Bourdieu et Roger Chartier. In: Roger Chartier sous la dir. de et à l'initiative de Alain Paire: *Pratiques de l'écriture*. Payot&Rivages, Petite Bibliothèque Payot, Paris, 1993. 265–293.

⁹ McKenzie, Donald: *La bibliographie et la sociologie des textes*. Paris, Ed. du Cercle de la Librairie, 1991. (Préface par Roger Chartier.)

¹⁰ Roger Chartier Norbert Elías számos francia fordításban megjelent kötetéhez írt előszót. Íme néhány példa: Norbert Elías: *La Société de Cour*. Flammarion, Paris, 1985; *La Société des individus*. Fayard, Paris, 1991; *Engagement et distanciation: contribution à la sociologie de la connaissance*. Fayard, Paris, 1993; *Sport et civilisation: la violence maîtrisée*. Fayard, Paris, 1994.

(annyi ideológiailag, politikailag, intellektuálisan eltérő Foucault-olvasatot láthatunk mostanában). Nem áll szándékomban rangsort felállítani.

Ezekben a szimbolikus alkotások (és e fogalom alatt mind a cassireri klasszikus értelemben vett esztétikai termékeket, mind pedig a viselkedés, a magatartás, a gyakorlatok esztétikáját értem) értelmezésére vállalkozó szerzőkben az a közös, hogy sosem választják el vizsgálódásuk tárgyát a társadalmi világ alapstruktúráitól. Eliashoz hasonlóan ezt a problémát nagyon hosszú tartamokban gondolhatjuk el: a hatalmi gyakorlatok hogyan következnek a társadalmi összefüggések változásaiból és egyszersmind, hogyan határozzák meg azokat. A társadalmi konfigurációk változásaival pedig együtt jár a habitusok átalakulása, amit irodalmi és esztétikai alkotásokban is megragadhatunk. Elias Mozartról és Watteu-ról írt. Az ő megközelítése a nagyon hosszú időtartamba illeszkedik, amit lehet kritizálni, és természetesen egy olyan történeti vizsgálati módszerhez kapcsolódik, ami ma már idejémtúlnak tűnhet, de nagy érdeme, hogy felveti a szimbolikus alkotások, a pszichés berendezkedés, a társadalmi konfigurációk és a hatalom gyakorlásának formái közötti viszony kérdését. Ugyanez a probléma jelenik meg Bourdieu életművében összetettebb fogalmisággal kidolgozva, és rövidebb időtartamra vonatkoztatva. A mező és a habitus terminusok az eliasi figuráció és habitus fogalma közötti viszony szociológiai elmélyítését jelentik. Ezt a kérdést máig központi problémaként érzékelem és erre voltam kíváncsi a többi szerző esetében is.

Louis Marin a reprezentáció kettős dimenziójára való reflektálása miatt jelentős: a reprezentáció valamit reprezentál, tehát tranzitív, ugyanakkor azonban a reprezentáció valamit reprezentálóként jelentkezik, tehát reflexív. E premisszából kiindulva léphetünk be, ahogyan azt Marin is megtette, az ikonografikus, irodalmi, építészeti reprezentációk elemzésének területére. Michel de Certeau az, aki a legalaposabban végiggondolta a gyakorlat mindannyiunk által nagyon gyakran használt, de igen problematikus fogalmát. Azért problematikus, mert a múlt gyakorlatai csak egy rájuk vissza nem vezethető forma, a diskurzus révén hozzáférhetőek. Hogyan írjunk le szövegek révén gyakorlatokat? A kettős nehézség és a csapda abban rejlik, hogy a múltbeli gyakorlatok lényegében tehát diskurzusokon keresztül ragadhatók meg, és a diskurzus a gyakorlathoz többféle módon viszonyulhat. Ez a viszony lehet előíró, elítélő, szervező, leíró jellegű. Ráadásul a múlt gyakorlatai a történész, de bárki más számára is csak egy másik, mégpedig a saját diskurzusán keresztül lesznek csak hozzáférhetőek. A diskurzus logikája tehát kétszer is összeütközésbe kerül a gyakorlat tőle különböző logikájával. A misztikáról, a hétköznapi életéről szóló kutatásaiban De Certeau sajátos módszerével közelített ehhez a kérdéshez. Végül Foucault-nál is ugyanez a kérdéskör van jelen: hogyan befolyásolják a diszkurzív gyakorlatok a non-diszkurzívakat olyan jelenségek esetében mint az őrület, a börtön és a klinikai orvoslás.

McKenzie esete kissé más, hiszen ő nem hagyott maga után az említettekével (Elias, Bourdieu, de Certeau, Marin, Foucault) azonos mércével mérhető munkásságot. Az ő életművében az érdekelt, ami az én munkásságomhoz is közelebb

áll, vagyis az a mód, ahogy megkülönböztette a jelentéseket az azokat hordozók materialitásától. Ez a felosztás merőben ellentétes azzal a megkülönböztetéssel, amely a platonikus filozófia óta meghatározta a tudományok hierarchiáját: azokat, amelyek a gondolatokkal foglalkoznak általában magasabb rendűnek tartották, első helyen a filozófiával, míg azok, amelyek a materialitást kutatják, alacsonyabb rendűnek, vulgárisabbnak minősültek. Marin elgondolásában a reprezentáció kettős dimenziójáról szintén megjelenik a diskurzus materiális vonatkozása, mint amely befolyásolhatja annak reflexivitását. McKenzie azonban ennél sajátosabb, technikailag aprólékosabban kidolgozott módon gondolta el az anyagi formák hozzájárulását ahhoz, ahogy az „immateriális” diskurzus megeremti a jelentést.

□ Au bord de la falaise (Ahol a part szakad)¹¹ című kötetének alcíme így hangzik: *L'histoire entre certitudes et inquiétude* (A történetírás bizonyosságok és aggodalom között). *Hogyan magyarázná az első főnév többes és a második egyes számát? Mit akar ez a megfogalmazás közvetíteni a kultúrtörténet, illetve bővebben, a történetírás feladatait illetően?*

„Bizonyosságok”: talán túl általános fogalom. Különbőféle bizonyosságok léteznek, egyesek módszertaniak (ha a kvantitatív és szeriális módszert alkalmazzuk, tudományosabb történetíráshoz jutunk, mintha nem alkalmaznánk), mások episztemológiaiak (a történelem igaz tudást közvetít). Más bizonyosságok intézményekhez kötöttek. Például a történetírói iskolák stabilitásának, egységességének, identitásának ténye. Létezik tehát egy olyan bizonyosság-halmaz, mely a harmincas és nyolcvanas évek közötti történelem nagy öröksége. Beszélhetünk továbbá egymásnak ellentmondó bizonyosságokról, mert a módszertani és intézményi paradigmák többféle, a múltra vonatkozó igazság kimondásában magukat a többiek-nél feljogosultabbnak érző hagyományra osztották a történetírást. Ezek a bizonyosságok szétforgácsolódtak, hiszen, bár az episztemológiaiak megmaradtak, egyre nehezebb volt egységükben elgondolni őket, a módszertani bizonyosságok pedig különböző kutatási gyakorlatokra cserélődtek és az *Annales*-hagyományában a kvantitatív és szeriális paradigma nem oldotta meg a problémákat, hanem lehatárolt egy többfajta kutatási gyakorlatra lehetőséget adó álláspontot. Ami meg az intézményes bizonyosságot illeti, egyetlen nagy historiográfiai hagyomány sem olyan stabil már, mint a hatvanas, ötvenes vagy harmincas években. Innen az aggodalom. Miért egyes számban? Mert egyfajta állandóvá válik, minden történész, minden történetírói iskola aggodalommal tekint erre a régi meggyőződéseket eltörölő és a tájékozódást egyre nehezebben biztosító világra. Ezért ítélem úgy, hogy szükséges az egyes és többes szám ezen játéka. Az egyes szám azt hivatott állítani, hogy nem a régi bizonyosságokat kell rekonstruálnunk, hanem ki kell mutatnunk, hogy a kétely nem pesszimizmussal társul (ez a gondolat ahhoz is köthető, hogy temetőben élünk, hogy létezett valaha a társadalomtudományok aranykora, és ma a vaskorban vagyunk). Másrészt meg az a gondolat is jelen van

¹¹ Chartier, Roger: *Au bord de la falaise*. Albin Michel, coll. Histoire, Paris, 1998.

ebben a kijelentésben, hogy a történeti reflexiónak az empirikus munkát össze kell kötnie olvasmányainkkal, az elméleti állásfoglalásokkal, hiszen csak így győzhetjük le az aggodalmat.

□ *Louis Marin egy interjúkötetben kifejezésre juttatta értelmiségi státuszának különböző szerepköröit: a szemiólogust, a történészt, az előadót. Az Ön munkásságát is többféle szerepkör határozta meg: a történészé, az előadóé, a kutatásszervezőé, az elméletíróé, a Les Lundis de l'histoire (A Történelem hétfői) című rádióműsor iránnyitójáé, a kultúremleré. Hogyan viszonyul Ön e különböző szerepekhez?*

Remélem, hogy ugyanúgy. Úgy érzem, hogy a nagyon különböző technikákat, helyszíneket, közönségeket feltételező szerepkörök ellenére a különböző pillanatokban és helyzetekben ugyanazokat az elvárásokat és a fentebb már említett hivatkozási alapot kell megőrizni. Vegyük a legvégtetesebb helyzeteket. Személyes íráshelyzetben az olvasmányokra alapozott reflexiót kell színre vinni, hogy ezzel megmozgassuk a klasszikus kérdéseket, új kutatási tárgyakat fedezzünk fel és új értelmezéseket társítsunk kimerítettnak tűnő témákhoz. Ugyanez az elvárás jelentkezik, ha a másik póluson helyezkedünk el és olyan területen járunk, ahol a nagyközönségnek kell közvetítenünk valamit a történészek által felépített tudásból. E nagyközönség nem a diákokból vagy a kollegákból, hanem egy rádióműsor hallgatóiból vagy pedig egy újság olvasóiból áll – hiszen sokszor írtam már recenziókat a *Libération*nak, majd a *Le Monde*-nak, s legújabban egy Cervantesről¹² írott cikkel tértem vissza ehhez a műfajhoz. Miközben az olvashatóságot nem szabad szem elől téveszteni, legfontosabb feladatomban tartom egyrészt, hogy olvasóimmal és hallgatóimmal megértessem, mi a tudományos munka, mely új válaszokat ad meglevő kérdésekre (itt egy talán meghaladott, de szerintem aktuális felvilágosodás kori gondolatra támaszkodom, miszerint a tudást hozzáférhető formában kell közvetíteni). Másrészt meg a társadalmi világ megértésére alkalmas módszereket szeretnék hozzáférhetővé tenni azok számára, akiket egyáltalán nem érdekel az adott tudásterület tárgya. Nagyon jelentősnek érzem ezeket a feladatokat a mostani világban, amely ezekkel a törekvésekkel ellentétes irányban halad.

A médiában, bármely formája legyen is az, a televízióban vagy a kevésbé katasztrofális helyzetben lévő újságokban, több helyet kellene szentelni a megismerő-diskurzusnak. S ez a gondolat nem tartozik korunk tendenciái közé. Azt hiszem, hogy ezt a szerepkört minden jelentkező fórumon be kell tölteni, s egyszerűbb a rádióban, mint a televízióban, eredményesebb a *Le Monde* hasábjain, mint egy vidéki újságban. Ha rendelkezésre áll a megfelelő hely és tér, kötelező felvállalni ezt a szerepet, mert egyébként oda juthatunk, mint Amerika, ahol létezik a virágzó, jelentős, újító akadémikus értelmiségi világ és a társadalom, amely semmit sem tud erről a világról, semmilyen viszonyban sem áll vele, és a leggyakrabban elutasítja, megveti, hiábavalónak érzi azt. Szerencsére, Európában még nem ebben a helyzetben vagyunk, de a veszély fennáll, és résen kell

¹² Quichotte, éternel contemporain. *Le Monde*. 2005. 04. 08.

lennünk, ha el akarjuk kerülni. Ez az intellektuális elvárás jelentkezik az említett szerepkörök kapcsán Európában vagy legalábbis országainak nagy részében. Olaszországban, Angliában, s feltételezem, hogy Közép-Európa államaiban is adottak a történészek számára hasonló jellegű kommunikációs lehetőségek. A legfontosabb cél tehát az, hogy az akadémiai világnál szélesebb társadalmi térben tegyük hozzáférhetővé az előbb elmondottakat és pedig a legfrissebb tudományos munkákból kiindulva.

□ *Maradjunk még munkássága sokféleségének kérdésénél. Szeretném, ha Roger Chartier eltérő írásgyakorlatairól beszélhénk. Ön írt már szócikket („civilité” szócikk a Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich 1680–1820. R. Oldenbourg Verlag, München, 1985, a Nouvelle Histoire kötet több szócikke), előszavakkal készítette elő Norbert Elias, Donald McKenzie francia recepcióját, irányított kollektív kutatásokat, önálló történelemelméleti igényű szövegeknek és esettanulmányoknak volt szerzője. Melyik az az írásforma, mely a legközelebb áll Önhöz? Ezzel a felsorolással zavarba ejtett, az az érzésem, mintha betemetnének írásaim. Előbb egy általános megállapítás. Azt hiszem, hogy „az én gyűlöletes”.¹³ Miért „gyűlöletes”? Nem metafizikai, hanem az ebben a beszélgetésben is említett és Bourdieu híres, a biografikus illúzióról szóló tanulmányában említett okokból kifolyólag. Az elmúlt években sokféle ilyen irányú kísérletezés történt. Gondolok itt az ego-histoire sikerére, amit én nagyon veszélyesnek érzek. Ha interjúkban és narrációkban bizonyos történészeket arra ösztönöznék, hogy életrajzukat megalkossák, mindig érezni a Bourdieu által jól érzékeltetett elméleti veszély fenyegetését. Egyrészt a műfaj azt feltételezi, hogy koherens egészként mutatjuk fel a véletlen és helyenként ellentmondásos életutat. A múltból való beszéd pillanatából kiindulva az individuum kontinuitást, szükségszerűséget, koherenciát biztosító retrospektív interpretációkat vetít ki arra, ami véletlen és találkozás-jellegű volt, még ha ezek a találkozások, véletlenek, lehetőségek egy mindannyiunkat meghatározó szociológiai determinációs hálón belül léteznek is. Másrészt meg talán nagyobb annak a veszélye, hogy az én szereti elmosni a változások, elmozdulások kollektív jellegét. Az, amit az *Annales* különböző fejlődési szakaszaival vagy a bizonyosságok megrendülésével leírtunk, egy egész generáció, csoport, közösség reakciója, elképzelése. Nyilván, mindenki a maga módján viszonyul ezekhez, mégis alapvető követelménynek érzem, hogy kollektív és a közösségi viszonyokkal számoló kategóriákkal gondoljuk el azt, amit az életrajzi műfaj szükségszerűen társít az egyénhez és az eredetiséghez. Ha tehát az egyén aránytalan, más kollegáimmal együtt azt hiszem, hogy az említett műfajok mindegyike sajátos logikával és funkcióval rendelkezik.*

Miért az előszók? Azt mondhatnánk, hogy a művek önmagukban is elégségesek. Akkor írunk előszót, ha egy nem igazán ismert vagy nem eléggé elismert művet szeretnénk bemutatni: ez volt a Franciaországban alig ismert, és rosszul

¹³ «Le moi est haïssable». Chartier Pascal kifejezését használja. Vö. *Gondolatok*. Kriterion, Bukarest, 1982. 193.

fordított Elias esete, vagy a teljesen ismeretlen McKenzie-é, hiszen az amerikai és angol bibliográfiai tradíció nagyon marginális helyet töltött be a francia kultúrtörténet és irodalomkritika világában. Úgy érzem, a műveket történetükben és olvasójuk kortárs világában kell elhelyeznünk, s ezzel mind a mű megértését, mind pedig kiadását elősegítjük, hiszen a kiadók nehezen egyeznek bele ismeretlen szerzők sokba kerülő fordításainak publikálásába. Az előszóírás tehát a megértést kiadáspolitikailag és szakmailag is serkentő munka. Hasonló a helyzet a fiatal történészek műveivel. Azonos előszó-tapasztalataim vannak fiatal argentin és spanyol történészek műveivel kapcsolatban. Jogosan vagy jogtalanul, a kiadók nem tartják jövedelmezőnek ismeretlen szerzők könyveinek publikálását, másrészt meg a leggyakrabban a külső tekintet mutathatja ki az adott mű eredetiségét és jelentőségét.

Más műfajokat is említett. Azt hiszem, hogy beállítódásom vagy korlátaim miatt inkább kedvelem a rövid esszéket, mint a terjedelmes köteteket, s be kell vallanom, hogy a könyveket néha túl hosszúnak is érzem. Több típusú történész létezik. Natalie Zemon Davis például – legalábbis hosszú időn keresztül – csak jól dokumentált, forrásanyagukban lenyűgöző és nagy intellektuális invenciót bizonyító harminc-negyven oldalas esszéket publikált. Első kötete, *Társadalom és kultúra a kora újkori Franciaországban*, egy nyolc esszét tartalmazó kötet, de jelentősebb számos vastag könyvnél. Más történészek otthonosabban mozognak a könyvtermelés hosszabb terjedelmű formáiban. Azt hiszem, hogy nem csupán – ahogy a reneszánszban mondták – többféle vérmérséklet létezik, de a munkának és az ahhoz való viszonyoknak is többféle formája van. Bizonyos történészek (és nagyon csodálom őket, hiszen tudásuk nagyon mélyre válik) teljes szakmai karrierük alatt egy téma elkötelezettjei maradnak. A kérdést tehát nem az eredetiség kritériuma szerint közelítik meg; egy téma, egy adott korszak, egy összefüggés, egy forrástípus szakértői maradnak, ami a történetírás egyik formája. Más történészek, a kevésbé alapos információ árán, nagyobb tematikus és kronologikus mobilitást őriznek meg, s ezzel írásmódjaik is nagyon különbözőek.

Én mindössze két globális terv szerint elgondolt könyvet írtam. Az első *A francia forradalom kulturális gyökerei*.¹⁴ A másik a frissen megjelent kötetem, a *Feljegyezni és eltörölni*,¹⁵ mely az írás és irodalom témájának szentelt nyolc fejezetből áll össze. Ez utóbbit elejétől fogva kötetként gondoltam el, de sokat változott, hiszen a figyelembe vett szerzők, szövegek egymástól elkülönülő dossziék foglalatává tették a kötetet. Azt szeretném még megemlíteni, hogy mennyire kedveltem a kollektív vállalkozásokat, melyekben magam is részt vettem különböző szinteken a hetvenes-nyolcvanas években: *Histoire de la France urbaine (A városi Franciaország története)*, *Histoire de la vie privée (A magánélet története)*, vagy az ezeknél eredetibb, mert kezdettől fogva kevésbé körülhatárolt kutatások, mint például az *Histoire de l'édition française (A francia könyvkiadás története)* vagy a kisebb

¹⁴ Chartier, Roger: *Les Origines culturelles de la révolution française*. Seuil, Points, Paris, 1990.

¹⁵ Chartier, Roger: *Inscrire et effacer: culture écrite et littérature (XI–XVIIIe siècle)*. Gallimard–Seuil, Hautes Etudes, Paris, 2005.

dimenziójú *Histoire de la lecture* (Az olvasás története), vagy pedig az EHESS-en tartott szemináriumi munkából született *Usages de la correspondance* (A levelezés használatai) vagy a *Les usages de l'imprimé* (A nyomtatás használatai). A gond az, hogy ma már hasonló munkákat nehezen lehetne kiadatni, hiszen a kiadók bizalmatlanul tekintenek a kollektív művekre, mert reklámozásuk nehezebb, mint egyetlen, s főként elismert szerző esetében. Az, ami tizenöt évvel ezelőtt lehetséges volt, ma már nem az. Nosztalgiaival gondolok ezekre a munkákra. Közös, de más módon közös vállalkozásokról van itt szó. Néha a kezdeményezés a kiadó részéről jön és mozgósítja a történészeket, mint az *Histoire de la France rurale* (A vidéki Franciaország története) vagy az *Histoire de la France urbaine* (A városi Franciaország története), *Histoire de la vie privée* (A magánélet története). Hasonló a helyzet a Laterza olasz kiadónál újraközölt *Histoire des femmes* (A nők története) esetén, melyben én nem működtem közre, vagy a francia kiadástörténettel, ahol a megrendelő maga is adta ki a vállalkozás eredményét. Ez különbözik az akadémikusabb jellegű közös vállalkozásoktól, a szemináriumi munka eredményeként születő kötetektől.

□ *Az utóbbi években kezdtek el beszélni a kultúrtörténet divatjáról. Újabban két, a nagyközönségnek szánt összefoglaló munka is megjelent, Pascal Ory Histoire culturelle-jére¹⁶ és Philippe Poirier Les enjeux de l'histoire culturelle-jére¹⁷ gondolok itt. Mi a véleménye ezekről a szintézisekről? A francia kultúrtörténet külföldi recepciója – gondolok itt például a magyar kontextusra – elképzelhető-e ezekből a kötetekből kiindulva, reprezentatív képet adnak-e ezek a kultúrtörténet fogalmának kitágításán dolgozó írások a kortárs kutatásokról?*

Igen, azt hiszem, hogy bibliográfiai és historiográfiai bemutatásként igencsak használhatóak ezek a kötetek. Mégis úgy gondolom, hogy a klasszikus formákhoz (életrajzok, nemzet-történetek) szokott közönségnek hasznosabb egyedi, nagyobb meggyőzőerővel rendelkező tanulmányokat fordítani. Mert ha az olvasó a megszokottól eltérő írásforma megértésére hajlandó erőfeszítést tenni, arra is rájön, hogy az egyedi téma olyan gondolatokhoz is elvezetheti, melyek nincsenek benne a könyvben, mert a szemléletmódot magát, a múlt és jelen elgondolásának módját jelentik. Úgy érzem, hogy ez esetben tényleges bizonyítékot adunk az olvasónak, mert mindez sokkal több lehet, mint a fejlődésvonalat rajzoló, a számadást elvégző és a megjelent kötetek könyvtárát áttekintő munkák. Nyilván a kettő között nincsen ellentmondás, nem szabad azonban megfeledezni a monografikus tanulmányokról, melyek ezeknél a köteteknél jelentősebbek. Fordíthatóak ezek a kötetek, hiszen abból a Franciaországból származnak, ahol számos kultúrtörténeti megközelítésmódot dolgoztak ki. Egyesek közel állnak ahhoz, amiről itt magam is beszélek, mások meg a politikum kultúrtörténetével rokoníthatóak, mellyel én nem mindenben értek egyet, s mely főként a 19–20. századra vonatkozik. Azoknak a munkáknak a nagy többsége, amelyek az itt tár-

¹⁶ Ory, Pascal: *L'Histoire culturelle*. (Kultúrtörténet) PUF, coll. Que sais-je ?, Paris, 2004.

¹⁷ Poirier, Philippe: *Les enjeux de l'histoire culturelle*. (A kultúrtörténet tétjei) Seuil, Histoire, Points, Paris, 2004.

gyalt típusú kultúratörténet jegyében készültek, főként a középkort és az újkort tárgyalják (16–18. század). Igen, azt hiszem, hogy figyelemre méltó kötetek ezek, de nem beszélek róluk többet, mert engem is említ mindkettő és emiatt nehezebb ítéletet mondanom róluk.

□ *Utolsó két kérdésem ezen beszélgetés befogadói közegére vonatkozik, a magyar történetírásra. A francia kultúrtörténet a többi historiográfiai irányzattal ellentétben határozta meg magát mint a politikum, a társadalmiság, a gazdaság és a kultúra egymásra helyezett strukturáinak klasszikus modelljét, illetve az ebből származó „pincétől a padlásig” haladó módszertant elutasító iskolaként. Egy hasonló hagyománnyal nem rendelkező historiográfiai mezőben szükség van-e ezen elhatárolódások megfogalmazására ahhoz, hogy a kultúrtörténet művelhető legyen?*

Auguste Comte-féle történeti fejlődéselvekre gondol? Nem, nem hiszem. Úgy gondolom, hogy minden historiográfiai tradíció, miáltal sajtószertű tárggyal és sajátos történettel rendelkezik, arra is saját módszereket tud kidolgozni, hogy a kultúrtörténet problematikáját bevezesse problémamezejébe. A szimbolikus forma és társadalmi világ vagy politikai forma, diskurzus és gyakorlat közötti viszony kérdése nagyon eltérő kontextusoknak lehet a része. Nem ismerem alaposan a magyar historiográfiát, bár sok barátom és ismerősöm van Magyarországon, úgy érzem mégis, hogy ezt a kijelentésemet a magyar példa is alátámaszthatja. A politika- és eszmetörténet itt létező gyakorlatának (Kosáry, Benda, H. Balázs) alapját olasz módra lehetne kimozdítani a politikai szövegek elterjedésének tudománya irányába, nem konceptuális, filozófiai összefüggésükben, hanem a politikum, a propaganda, a konfliktus eszközeiként elemezve ezeket. Emellett létezik egy, az *Annales* történeti antropológiai hagyománya által közvetlenül inspirált irányzat is (Klaniczay Gábor, Tóth István György), mely a rítusok, gyakorlatok, hiedelemrendszerek antropológiai szemléletű kultúrtörténetével lenne társítható. Ezen hagyomány kutatásai az írott kultúra, az alfabetizáció, a könyv jelenlétének és szerepkörének történetébe illeszkednek. Tóth István György kötetére gondolok itt. E hagyományok mindegyike a magyar historiográfia specifikumára utal. A politikai- és eszmetörténet hagyománya a nemzet kialakulását serkentő vagy gátló strukturák elemzésére utal vissza, melynek egyik legnagyobb témája a felvilágosult abszolutizmus elemzése volt. A másik hagyomány a hiedelemrendszerek kutatási gyakorlatának a népi kultúra kutatásával összefüggésben álló kérdéskörét viszi tovább, melynek olyan aspektusai vannak, mint az írásos kultúra közvetítésében tetten érhető katolikus és protestáns centrumok, város és falu közötti különbségek. Nem azért idéztem ezeket a szerzőket, mert rangsorolni akarok, sőt, biztos vagyok benne, hogy vannak még említendő nevek mindkét irányzat esetében. Azért említettem mégis éppen őket, mert a számomra elérhető nyelven teljesen vagy kivonat formájában olvashatóak munkáik. A kezdetben idézett nagy historiográfiai tradíció alapítói a külföldi történetírói iskolákkal léptek kapcsolatba: H. Balázs, Kosáry, Benda. Úttörő szerepük volt a nemzeti historiográfia külföld felé való nyitásában. Hozzátehetnénk még Köpeczi nevét és a mátrafü-

redi konferenciákat. Azt hiszem tehát, hogy igen életerős belső alap létezik itt, mely könnyen artikulálódhat a kultúrtörténet adott megközelítésmódjaival.

□ *A nyolcvanas években többször vett részt magyar–francia konferenciákon. Kétszer volt a budapesti Atelier doktori iskola meghívottja. Hogyan kommentálná a magyar történészekhez való viszonyát?*

Hosszabb lefutású történet ez. A háború végén újra felosztott Európában Braudel és társai legfőbb célja az volt, hogy amennyiben lehetséges, fenntartsák a már létező kapcsolatokat, együttműködéseket. Ez a tendencia két esetben valósult meg: egészen 1981-ig Lengyelország, illetve folyamatosabban és a hatvanas évektől kezdődően Magyarország esetében. Az EHESS-re viszonylag korán belépő történészek – én magam Denis Richet-vel dolgoztam, bár a Sorbonne-on is voltam és 1976-ban kerültem az Ecole-ra – erőteljesen érezték ezt a magyar és lengyel jelenlétet, mely a kommunista blokk többi, nehezebb helyzetben levő állama esetében nem létező kapcsolatháló meglétében nyilvánult meg. Magyarország tehát egyértelműen létező volt számunkra. A kapcsolatok és az idézett értelmiségi szerveződések (a mátrafüredi francia–magyar konferenciák, a doktori iskola jelenléte, illetve hozzátennem még a kevéssel 1989 előtti mozzanatot, amikor Magyarország nagy nemzetközi konferenciáknak adott helyet: gazdaságtörténeti kongresszus, a felvilágosodás történelmének kongresszusa) a magyarul íródott munkák esetében létező nyelvi akadály ellenére nagy eszmei közelséget és néha érzelmi és baráti viszonyok létrejöttét eredményezték. E viszonyok folytonossága banálisabb formában bár, de megmaradt, s ezt az Ön jelenléte is bizonyítja, s e folyamatot talán a már említett megváltozott világ paramétereiben érdemes elgondolnunk. Már nem létezik, mint 1989 előtt, sajátos politikai indokunk arra, hogy ezt a viszonyt kétoldaliságában őrizzük meg. Inkább úgy kell gondolkodnunk, hogy léteznek tárgyuk lehatárolásában, az alkalmazott technikákban, elemzéseik kidolgozásában azonos beállítódású magyar, francia, spanyol vagy észt történészek. Nyilván ez a helyzet paradox nosztalgiára adhat okot, bár a kétoldali viszonyok idejének helyzete egyáltalán nem volt egyszerű. Mára e kétoldalú kapcsolatok egyike sem őrződött meg, mint amilyen a spanyol–francia vagy a francia–magyar viszony volt. Nehéz nyíltabb és többdimenziós skálán elgondolnunk azt, ami egy kitüntetett viszony alapja volt valamikor. Ezt a két példát nem véletlenszerűen idéztem, hiszen a francia historiográfia Spanyolországgal, Olaszországgal, Magyarországgal és Lengyelországgal állt szoros kapcsolatban. Ebben a kapcsolatokat többsé, a kapcsolatfenntartást, a jelenlétet, az utazást könnyebbé tevő világban új kommunikációs formákat találunk ki azok helyére, melyeket a sajátos nehézségek leküzdése tett szükségessé. Hogyan őrizhetünk meg valamit, ami fontos volt, ebben az újradefiniált világban? Ez szerintem a nagy kihívás. Számomra változatlanul fontosak a magyar történészekre való hivatkozások, illetve amennyiben elérhetőek, a könyveik, mert azt gondolom, hogy az ottani munka új és a nyolcvanas évek örökségéből táplálkozik. De végső soron nem ítélnéjük el a történészeket amiatt, hogy a múltra nosztalgikusan tekintenek.

□ *Köszönöm a beszélgetést!*

Fordította: *Keszeg Anna és Czoch Gábor*